

# Study of the Utopian Society Through the Biography of the Martyrs of the Holy Defense

Parviz Sabouri Kazaj (Ph.D.)<sup>1</sup>

Javad Sabouri Kazaj<sup>2</sup>

## Abstract

Describe the utopian society is a critical look at the current state of society, whose designers' concern is to bring human beings to happiness. This research seeks to determine the conceptual framework of the utopian society and the ways to shape it in the intellectual system and the life of the martyrs of the holy defense. The research method is content analysis method. The statistical population of the research is a collection of written works of the martyrs of the holy defense and memoirs that have been quoted from them. The sampling method is purposeful. The validity of the measurement tool was determined using the kappa test (0.88). The collected data were analyzed using MAXQDA and SPSS software. The result of the research showed that the main characteristic of the utopian society from the perspective of the martyrs is a justice-oriented and rational society. The categories that have been determined to achieve such a society are: Behaving as God pleases, institutionalization of the Qur'anic culture in society, guardianship of the infallibles (Prophet and Imams) and guardian of time, companionship of faith, science and practice, family orientation, unity and integrity, and political insight. And endurance against the oppressors of time.

**Keywords:** *Utopian Society, Martyr, Intellectual System, Biography.*

---

1. Correspondent Author: PhD in Sociology and Lecturer of Islamic Azad University, Khalkhal Branch, Saboori.p@gmail.com

2. Master student of Culture and Communication, Imam Sadegh University, javadsabouri@yahoo.com

## مطالعه جامعه آرمانی در سیره شهدای دفاع مقدس

دکتر پرویز صبوری کزج\*

جواد صبوری کزج\*\*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۱۸

### چکیده

ترسیم جامعه آرمانی، نگاهی انتقادی آمیز به وضع موجود جامعه است که دغدغه طراحان آن، رساندن انسان به سعادت است. این پژوهش درصدد تعیین چارچوب مفهومی جامعه آرمانی و راه‌های شکل‌دهی به آن در منظومه فکری و سیره شهدای دفاع مقدس است. روش پژوهش، روش تحلیل محتواست. جامعه آماری پژوهش، مجموعه آثار مکتوب شهدای دفاع مقدس و خاطره‌هایی است که از آنها نقل شده است. شیوه نمونه‌گیری هدفمند است. اعتبار ابزار سنجش با استفاده از آزمون کاپا (۰.۸۸) تعیین شده است. داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA و SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتیجه پژوهش نشان داد که مشخصه اصلی جامعه آرمانی از دیدگاه شهدا، جامعه‌ای است عدالت‌محور و عقلانی. مقوله‌هایی که برای رسیدن به چنین جامعه‌ای تعیین شده، عبارت‌اند از: متخلق شدن به خلق خدایی، نهادینه شدن فرهنگ قرآن در جامعه، ولایت‌پذیری از معصومین و ولی امر زمان، همراهی ایمان، علم و عمل، خانواده‌گرایی، وحدت و یک‌پارچگی، داشتن بصیرت سیاسی و استقامت در برابر ستمگران زمان.

**کلیدواژه‌ها:** جامعه آرمانی، شهید، منظومه فکری، سیره.

---

\*. نویسنده مسئول: دکترای جامعه‌شناسی و مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلیخال

Saboori.p@gmail.com

javadsabouri@yahoo.com

\*\* دانشجوی کارشناسی ارشد فرهنگ و ارتباطات دانشگاه امام صادق (ع)

## مقدمه

ترسیم جامعه آرمانی و توجه به ساختار و ویژگی‌های آن، همواره از سوی فلاسفه یونانی، مصلحان اجتماعی، پیامبران الهی و متفکران اسلامی مورد توجه قرار گرفته است. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی، «شهادت‌طلبی» گفتمانی بود که در مقابل هژمونی نظام سلطه و استکبار جهانی شکل گرفت. شهدا عاملان و کنشگران این نوع گفتمان بودند که با نهادینه کردن فرهنگ عاشورا و خط سرخ علوی، هشت سال عزتمندان در برابر امپریالیسم سکولار مقاومت کردند و اندیشه‌ها و اهداف خود را با مرگ سرخ به جهان مخابره کردند. از دیدگاه شهدا، شهادت هدیه‌ای است از خداوند متعال به جاودانگی انسان؛ لذا رمز و راز جاودانگی، در مرگ سرخ است و براساس کلام پروردگار در قرآن کریم، هر کس آن را برگزیند، صفت «احیاء»<sup>۱</sup> پیدا کند.

از دیدگاه شهدا جامعه‌ای که در آن، امکان کسب معرفت و کمالات انسانی محقق می‌شود، از مسیر شهادت می‌گذرد (مریجی، ۱۳۸۶: ۲۷۳). از این نظر، شهادت یک ارزش والا در مکتب اسلام محسوب می‌شود و شهدا دارای ارج و قرب بالایی هستند. تأمل و تدبیر در سیره شهدا از این حیث مهم است که آنان برای طرح جامعه آرمانی‌شان، فقط نظریه‌پردازی نکردند، بلکه خودشان الگوهای عملی و اسوه‌ای عینی از گذشت، عدالت، آزادی، پیشرفت و استقلال بودند.

فلسفه تاریخ همواره تقابل دو فرهنگ متضاد بوده است: فرهنگ شهادت و پامردی در تضاد با فرهنگ عافیت‌طلبی، شهرت‌طلبی و دنیاگرایی؛ زر و زور و تزویر در مقابل خون و ایثار و پایداری. به طوری که در عصر رسانه، این تقابل نمود بیشتری به خود گرفته است. استبداد و استعمار به مدد رسانه همواره در صدد تخریب فرهنگ شرف و انسانیت برآمده است تا انسان را به بند بکشد و ابزاری در خدمت نظام مرکانتالیسم باشد؛ آنهایی که همواره شهادت‌طلبی را خشونت‌طلبی و یاری مظلومان تاریخ را در تضاد با حقوق بشر خودنوشته خویش معنا می‌کنند. «فَأَسْتَحَفَّ قَوْمَهُ فَأَطَاعُوهُ» (زخرف / ۵۴).

بنا به اهمیت موضوع، در زمان‌های مختلف در شهرهای ایران اسلامی، کنگره‌ها و

۱. وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ (آل عمران / ۱۶۹).

یادواره‌هایی برای تکریم از مقام شامخ شهیدان برگزار می‌شود. آنچه در برگزاری این یادواره‌ها باید مورد توجه قرار گیرد، انتقال ارزش‌ها، هنجارها و به طور کلی انگاره ذهنی شهدا به نسل امروز و فردای جامعه است که به واسطه آن، علاوه بر اینکه شکاف ارزشی و بین نسلی و بحران هویت - آسیب‌های نوظهور جامعه ایرانی - در جامعه به وجود نخواهد آمد، بلکه در میدان جنگ نرم نیز جوان ایرانی با دست پر و با داشتن عقبه قابل اطمینان به مبارزه با ارزش‌های سکولار غرب خواهد رفت. بنابراین، شناخت سیره عملی و جستارهای ذهنی شهدا به عنوان نقشه راهی برای رسیدن به جامعه آرمانی، مهم‌ترین ضرورت در عصر دهکده جهانی و جهانی شدن است؛ عصری که در آن برتری ارزش‌ها و هنجارهای رقیب، تعیین‌کننده میدان تضادها و تقابل‌هاست.

با گذشت سه دهه از دوران دفاع مقدس، با وجود دفاعی و مقدس دانستن آن، در زمینه جایگاه و تأثیرگذاری شهدا گرچه کارهایی صورت پذیرفته است، اما با توجه به مطالعات و بررسی‌های به عمل آمده، نتایج پژوهش‌های مربوط نشان‌دهنده کم‌رنگ بودن نسبی این مفاهیم و نارسایی‌هایی در این زمینه است (نظری و همکاران، ۱۳۹۸).

با توجه به موارد مذکور، این مقاله در پی مطالعه وصیت‌نامه‌ها، دست‌نوشته‌ها و سیره عملی سرداران شهدای دفاع مقدس به عنوان انگاره‌های ذهنی و سیره عملی آنهاست تا با تعیین مختصات جامعه آرمانی در منظومه فکری و سیره عملی آنها، به این مسئله اساسی پاسخ دهد: شهدا چه مؤلفه‌هایی برای شکل‌دهی به جامعه آرمانی‌شان ترسیم کرده‌اند؟ برای تشکیل جامعه آرمانی مدنظر شهدا، چه سازوکارهایی مورد توصیه قرار گرفته است؟

## ادبیات تحقیق

### پیشینه تحقیق

در زمینه سیره شهدا و وصیت‌نامه شهدا پژوهش‌های ارزشمندی صورت پذیرفته است. در این بخش، برخی از این پژوهش‌ها از نظر موضوعی - وصیت‌نامه شهدا - به صورت مجمل اشاره می‌شود:

- پرویز صبوری و جواد صبوری در سال ۱۳۹۹ پژوهشی با عنوان «تحلیل گفتمان وصیت‌نامه سرداران شهید شهرستان خلخال»، انجام دادند. با تحلیل وصیت‌نامه‌ها، هشت دال گفتمانی استخراج شده است که عبارت‌اند از:

۱. جهاد به مثابه آزمونی برای تقرب الهی؛
  ۲. زنده نگه داشتن دین اسلام و زمینه‌سازی برای ظهور مهدی موعود(عج)؛
  ۳. وحدت حول اطاعت از ولایت فقیه؛
  ۴. عقلانیت و معنویت؛
  ۵. تأکید بر حق الله و حق الناس؛
  ۶. شهادت‌طلبی و یاد امام حسین(ع)؛
  ۷. استکبارستیزی؛
  ۸. مسجد به عنوان پایگاه فکری و نظامی.
- مقاله «کشف مبانی فلسفی آموزه‌های تربیتی وصیت‌نامه شهدای دانشجوی دوران دفاع مقدس» در سال ۱۳۹۸ توسط محمود نظری، محمدرضا سرمدی، مهران فرج‌اللهی و زهره اسماعیلی به ثبت رسیده است. یافته پژوهش نشان می‌دهد در وصیت‌نامه شهدا در مورد هستی‌شناسی به اندازه‌ای پرداخته شده است که خواننده با مراجعه به وصیت‌نامه‌های شهدای دانشجو تصویر روشنی از خداوند و هستی، تعلق هستی به خداوند و تقابل حق و باطل و فناپذیری دنیا به دست می‌آورد. در عین حال، در وصیت‌نامه شهدای دانشجو به «چیستی هستی» به میزان کمتری توجه شده است. در بعد انسان‌شناسی، شهدای دانشجو در هیأت فیلسوف تمام‌عیار ظاهر شده و به ویژگی‌های انسان از جمله آزادی، اراده، شناساگر بودن، مسئولیت‌پذیری، پاک‌سرشت بودن و ترکیب جسم و روح پرداخته‌اند. در مورد شناخت‌شناسی، بیشترین استناد شهدا برای شناخت، وحی و در مرتبه بعد کاریزما و در نهایت، عقل است.
- مقاله «تحلیل گفتمان وصیت‌نامه شهدای جنگ تحمیلی» در سال ۱۳۹۲ توسط علی ربیعی و امیرحسین تمنایی به ثبت رسیده است. بر اساس نتایج این پژوهش، «ولایت فقیه و رهبری امام خمینی(ره)» به عنوان دال مرکزی و «استکبارستیزی و در رأس آن امریکا»، واقعه کربلا و شهادت امام حسین(ع)»، «حجاب»، «نماز جماعت و نماز جمعه»، «نفی زندگی دنیایی» و «توصیه به گریستن برای شهدای کربلا به جای گریستن برای شهادت خودشان» به عنوان دال‌های پیرامونی هستند.

- احمدی (۱۳۸۶) تحقیقی با عنوان «بررسی علل و انگیزه‌های شهدا از جهاد و شهادت‌طلبی و حضور در جبهه‌های هشت سال دفاع مقدس به استناد وصایای شهدای استان اردبیل» را صورت داده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که انگیزه‌های شخصی و غیر الهی دخالتی در حضور شهدا در جبهه نداشته است و آنان با انگیزه الهی در جبهه حضور پیدا می‌کرده‌اند. همه آنها به شهادت عشق می‌ورزیدند و دفاع از میهن را تکلیف شرعی می‌دانستند. الگوگیری از ائمه اطهار (علیهم‌السلام)، عدالت‌خواهی، تنفر از ظلم، انتظار فرج، غیرت و دفاع از وطن از دیگر علل مؤثر در شهادت بوده‌اند.
- نوین (۱۳۸۵) تحقیقی با عنوان «بررسی تطبیقی وصایای شهدای استان اردبیل و وصیت‌نامه سیاسی - الهی امام خمینی رحمت الله علیه» انجام داده است. بر اساس یافته‌های پژوهش، شهدا آغاز وصیت‌نامه خود را با آیاتی از قرآن کریم آغاز می‌کنند و اهم مفاهیم مورد تأکید آنها زنده بودن شهدا و روزی خوردن آنها پیش خدا بوده، که در نهایت، با توصیه‌ای اخلاقی آن را به پایان می‌رسانند. شهدا در وصیت‌نامه‌های خود مخاطبانی داشته‌اند و عموماً در درجه اول، خانواده و بعد ملت ایران را مخاطب قرار می‌داده‌اند. شهدا همواره توصیه به انجام دادن فرایض دینی داشته‌اند. آنها دنیا و پابندی به آن را مورد نکوهش قرار می‌دادند. شهدا در وصیت‌نامه‌هایشان فرهنگ عاشورایی و توسل به ائمه اطهار را سرلوحه کارها می‌دانند.
- ترکمن برده (۱۳۸۴) تحقیقی با عنوان «تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدای دانش‌آموز شهرستان نیشابور» انجام داده است. نتایج تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدا نشان می‌دهد که یکی از وصایای شهدا همانا پیروی بی‌چون و چرا از اصل ولایت فقیه است. می‌توان با پیروی از ولی امر مسلمین، رهبر معظم انقلاب، این توطئه و هدف دشمنان را نیز از بین برد. از دیگر توصیه‌های شهدای عزیزمان «شناخت و حمایت از اسلام» است. انسان باید بداند که برای چه به دنیا آمده است و به کجا می‌رود و هدفش از زندگی چیست و آخر چه خواهد شد.
- ستاد شاهد و ایثارگران دانشگاه علوم پزشکی اردبیل و بنیاد شهید استان اردبیل (۱۳۷۱) در طول پنج سال و با تحلیل ۷۴۴ وصیت‌نامه شهدای این استان، به بررسی علل و انگیزه‌های

شهادت طلبی و جهاد از جهاد و شهادت طلبی و حضور در جبهه‌های هشت سال دفاع مقدس پرداختند. نتایج به دست آمده نشان داد که «دفاع از اسلام و عشق به حضرت امام(ره)» با حدود ۷۰ درصد بیشترین انگیزه حضور و «رضای خدا»، «عشق به شهادت»، «الگوگیری از آیات قرآن»، «احساس تکلیف»، «عشق به امام حسین(ع)»، «ادامه راه سایر شهدا و هم‌زمان» و «عشق به جهاد» با بیش از ۵۰ درصد در رده های سوم تا هشتم بود. «الگوگیری از ائمه اطهار(ع)»، «عدالت خواهی»، «تنفر از ظلم»، «انتظار فرج»، «غیرت و دفاع از وطن»، «آزادی راه کربلا»، «حق بودن راه»، «ضربه به صدام»، «عشق به دیدار یار»، «آرامش و تسکین خانواده شهدا»، «آرامش ملت» و «آزادی قدس» علل شهادت طلبی عنوان شده است. این پژوهش هرچند از نظر موضوعی که در باره سیره و وصیت‌نامه شهداست، به طور کلی شباهت زیادی با موارد بالا دارد، نوآوری پژوهش در زمینه «جامعه آرمانی در سیره شهدا» بوده که در این خصوص، پژوهش و تحقیقی جدا و مستقل صورت پذیرفته است.

## مبانی نظری

ایثار و از خودگذشتگی در راه خدا یکی از اساسی‌ترین مفاهیم مورد تأکید در اسلام و یکی از ریشه‌دارترین اصول عرفی در بقای اجتماعی به شمار می‌رود. ایثار که به معنای از خودگذشتگی، ترجیح و برتری است، در اخلاق اسلامی به معنای «گذشت از خود به نفع دیگران» است و اینکه در چیزهایی که خود به آن نیازمندیم، دیگران را بر خود ترجیح دهیم. در آیات، احادیث و سیره رسول اکرم(ص) و ائمه اطهار، ترویج فرهنگ ایثار به کرات مطرح شده و ائمه اطهار و رهبران دینی نیز در آن پیش قدم بوده‌اند. خداوند متعال می‌فرماید: «وَيُؤْتِرُونَ عَلٰى اَنْفُسِهِمْ وَاَوْ كَانِ بِهٖمْ خَصَاصَةً» (حشر/۹) و آنان ایثار می‌کنند و ترجیح می‌دهند دیگران را بر خودشان، گرچه خود آنها محتاج باشند (زاهد بابلان و خالق خواه، ۱۳۸۹: ۱۳).

«سیره» در زبان عربی از ماده «سیر» است. سیر یعنی حرکت، رفتن، راه رفتن؛ همچنین نوع راه رفتن. سیره بر وزن «فعله» است و در زبان عربی، دلالت بر نوع می‌کند (عمید، ۱۳۸۰). شهید مطهری می‌نویسد: سیره در زبان عربی از ماده «سیر» است. «سیر» یعنی حرکت، رفتن، راه رفتن. «سیره» یعنی نوع راه رفتن. سیر یعنی رفتن و رفتار؛ ولی سیره یعنی نوع، اسلوب و سبک رفتار

(مطهری، ۱۳۸۰: ۴۷). سیره همان‌طور که استاد شهید مطهری بیان کردند: همان نوع، سبک و متد رهبری و هدایت جامعه است. لذا سیره شهدا، یعنی سبک رهبری و هدایت جامعه به اسلوب و سبک رفتاری شهدا. سیره شهدا در واقع، برآمده از بنیان‌های معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی است. انگاره‌های ذهنی آنها در قالب دست‌نوشته‌ها، نامه‌ها، وصیت‌نامه‌ها و رفتارهای عینی‌شان مشخص می‌شود.

شهدا تنها در دوران حیات خود نگران انسان‌ها و جامعه نیستند، بلکه آنان خود را در قبال نسل‌های آینده نیز متعهد و مسئول می‌دانند. لذا دغدغه‌ها و دلواپسی‌های خود را که از سرشت و نهاد پاک و آسمانی‌شان سرچشمه گرفته و سرشار از آموزه‌های ناب است، در قالب «وصیت‌نامه» ابراز کرده‌اند تا فقدان‌شان در دنیای مادی، مانعی برای روشنگری، امر به معروف و نهی از منکر نباشد. وصیت‌نامه شهدا، ذخایر ارزشمند و چشمه جوشان و چراغ هدایتی است برای رسیدن به جامعه آرمانی آنان. جامعه آرمانی، بینش و چشم‌اندازی به آینده است که توسط فیلسوفان، نویسندگان، دانشمندان و حکومت‌کنندگان ترسیم می‌شود. از این میان، دیدگاه‌ها و چشم‌اندازهای کسانی که از حیث صداقت، دلسوزی و پابندی به ارزش‌ها و آرمان‌های والای انسانی کوشا تر بوده و حاضر شده‌اند همه وجود مادی خویش را برای تحقق آینده مطلوب فدا کنند، قابل تأمل است. از این رو، شایسته است به توصیه‌های شهدا توجه شود؛ زیرا «قیام» و «هجرت» و «شهادت» همه مبتنی بر تغییر وضع موجود جامعه و جست‌وجوی موقعیتی است که در آن، حکومت بر مدار عدالت است.

آرمان‌شهر، کشوری ایده‌آل و بی‌نقص است که نه تنها ساختارش به طور منطقی، مستحکم است، بلکه تا آنجا که امکان دارد، به ساکنان خود آزادی و خوشبختی می‌بخشد (فرای، ۱۹۶۷: ۳۱). آرمان‌شهر جایی است منطبق بر کمال معنوی انسان (شکلار، ۱۹۹۸: ۱۰۴). شهید مطهری در ترسیم جامعه آرمانی می‌نویسد: «در طول تاریخ گذشته و آینده، نبردهای انسان به تدریج بیشتر جنبه عقیدتی و مسلکی پیدا کرده و می‌کند و انسان تدریجاً از لحاظ ارزش‌های انسانی به مراحل کمال خود، یعنی مرحله انسان آرمانی و جامعه آرمانی نزدیک‌تر می‌شود تا آنجا که در نهایت امر، حکومت و عدالت، یعنی حکومت ارزش‌های انسانی که در تعبیرات اسلامی از آن به حکومت



مهدی (عج) تعبیر شده است، مستقر خواه شد و از حکومت نیروهای باطل و حیوان‌آبانه و خودخواهانه و خودگرایانه اثری نخواهد ماند (مطهری، ۱۳۶۷: ۳۷).

با این توضیح می‌توان گفت آرمان‌شهر شهدای دفاع مقدس، جامعه‌ای است که نظام‌نامه‌اش مبتنی بر توحید و عدالت است و مردمانش همواره میل به کمال‌جویی، حق‌طلبی، بسط عدالت و احیای ارزش‌های توحیدی دارند. امام خمینی (ره) رسیدن به چنین جامعه‌ای را در مسیر زمینه‌سازی برای برقراری حکومت بزرگ صالحین و ظهور حضرت مهدی (عج) سفارش می‌کنند و می‌فرمایند: «ما همه انتظار فرج داریم و باید در این انتظار خدمت کنیم. انتظار فرج، انتظار قدرت اسلام است و ما باید کوشش کنیم تا قدرت اسلام در عالم تحقق پیدا کند و مقدمات ظهور ان‌شاءالله تهیه بشود (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۵: ۳۷۴).

در این پژوهش نیز با فرض اینکه ویژگی‌های آرمان‌شهر شهدا و مؤلفه‌های ضروری برای رسیدن به چنین جامعه‌ای در ساختارهای ذهنی، توصیه‌ها و سیره عملی شهدا در قالب وصیت‌نامه، دست‌نوشته و خاطره بیان شده است، این امور مورد بررسی قرار می‌گیرد.

## روش پژوهش

روش پژوهش تحلیل محتواست. ابتدا با مطالعه وصایا، دست‌نوشته‌ها و خاطره‌های نوشته‌شده از شهدا، دستورالعمل کدگذاری تحقیق تنظیم شد. سپس کدهای هر کدام از مؤلفه‌ها با تکنیک مقوله‌ای مورد بررسی قرار گرفت. در ادامه به شیوه کیفی، هر کدام از مقوله‌ها با توجه به زمینه، تحلیل شد. نمونه‌گیری آماری پژوهش، هدفمند است؛ به طوری که وصایا، دست‌نوشته‌ها و خاطره‌های نوشته‌شده توسط پنج نفر از شهدای شاخص شهرستان خلخال در هشت سال دفاع مقدس انتخاب شد. آثار شهدایی که مورد تحلیل قرار گرفت، عبارت‌اند از: شهید عمران پستی، شهید خدمتعلی رجبی، شهید شهرام جعفری، شهید رکابعلی نظرزاده و شهید قنبر ابراهیمی. روش تعیین نمونه‌گیری هدفمند است. اعتبار ابزار پژوهش با سنجش میزان توافق بین دو داور با استفاده از آماره کاپا تعیین شد. میزان کاپا بین دو داور «۰/۸۸ درصد» شد که نشان می‌دهد ابزار سنجش از اعتبار بالایی برخوردار است. داده‌های پژوهش به وسیله نرم‌افزار SPSS و MAXQDA مورد بررسی قرار گرفت.

## یافته‌های پژوهش

به منظور روشن شدن چارچوب جامعه آرمانی شهدا، مجموعه آثار مکتوب آنها (وصایا، دست‌نوشته‌ها و خاطرات نوشته شده از آنها)، مورد بررسی قرار گرفت. تعداد ۵۴ کد در این آثار برای تعیین مفهوم جامعه آرمانی شناسایی شد. با ترکیب کدهای ثبت شده، دو مؤلفه کلی، جامعه آرمانی مدنظر شهدا را بیان می‌کنند: ۱. جامعه عدالت‌محور، ۲. جامعه عقلانی.

شهدا در ترسیم جامعه عدالت‌محور، به الگوهای نظری و عملی پرداخته‌اند؛ به طوری که برای الگوی نظری تعداد ۱۱ کد و برای نشان دادن الگوهای عملی تعداد ۱۵ کد مشخص شد.

از دیدگاه شهدا، جامعه عدالت‌محور جامعه‌ای است که مشخصه اصلی آن نفی تبعیض، تبری از دنیاطلبی با نهادینه کردن دستورات قرآن و قوانین اسلام در جامعه است. در ضمن، در این مقاله از بین ۱۹۶ عبارت استخراج شده از آثار مکتوب شهدا، به دلیل محدودیت صفحات، به گزیده‌ای از این عبارات اشاره شده است که در ادامه می‌آید.

شهید شهرام جعفری در وصیت‌نامه‌اش می‌نویسد: «... نجات انسان از منجلاب جمیع فسادهای دنیوی و اخروی در گرو آشنایی با قرآن و عمل کردن به آن است. قرآن را سرمشق زندگی خویش قرار دهید، چون قانون زندگی مسلمین است.»

شهید خدمتعلی رجبی در بخشی از دست‌نوشته خویش، عملیاتی شدن عدالت‌محوری در جامعه را علوی شدن و دوری از دلبستگی به پست و مقام بیان می‌کند: «... پیرو راستین علی(ع) باشید... آیا این علی(ع) نیست که دست عقیل را می‌سوزاند... زمانی که فکر «ریاست» عده‌ای را به خود مشغول ساخته است و هدف، وسیله را توجیه می‌کند، هنگامی که دنیا انسان‌ها را گول می‌زند... «ریاست» انسان را به هلاکت می‌رساند.»

مشخصه دوم جامعه آرمانی شهدا، عقلانی شدن جامعه و اقدام هر عملی بر مبنای آگاهی و شعور است. از دیدگاه شهدا، جامعه آرمانی منهای شعور نمی‌تواند به وجود آید. در چشم‌انداز شهدا به جامعه آرمانی، «عقل، ایمان و عمل» ارکان اساسی را تشکیل می‌دهند.

شهدا داشتن آگاهی و علم به پدیده‌ها را همراه با «ایمان و عمل» کارساز می‌دانند؛ به طوری که در این پژوهش، در ۱۲ مورد به ملازمت عقل، ایمان و عمل اشاره کرده‌اند.

شهید عمران پستی انسان را موجودی مکلف، نجات‌طلب و واقعیت‌گرا و دنبال حقیقت

تعریف می‌کند: «... و انسان واقعیت گراست... او حق و حقیقت را می‌طلبد؛ به خصوص اگر آن واقعیت، به سرنوشت او گره خورده باشد و نجات او را تهدید بکند... او فرار را انتخاب نمی‌کند، چون نجات حقیقی خود را در گرو انداختن خویش به دام این کمین‌ها و میادین مین و نیز زدن بر قلب پایگاه‌ها و خط دفاعی دشمن می‌بیند.» ایشان در شناخت حقیقی انسان بیان می‌کند: «هیچ کس نجات حقیقی را درک نخواهد کرد، مگر علم درست و مطابق با واقعیتی از عالم هستی و حقایق آن و مبدأ و معاد آن و قوانین عمومی حقیقی حاکم بر آن را کسب کرده باشد... تا دل و جان، تسلیم دریافت‌های عقلی نشود، آن دریافت شده و آن علم، علم ستوده نیست... در معاد از این نعمت بزرگ «عقل» و «قدرت اندیشیدن» شما سؤال خواهد شد.»

در سرگذشت پژوهی شهید عمران پستی آمده است: «ایشان در سال‌های ۵۶ و ۱۳۵۷، فراوان مطالعه می‌کرد، یعنی شاید حداقل ۲۰ ساعت مطالعه می‌کرد و علاقه شدیدی به مطالعه داشت.» خداگونه شدن و داشتن خصلت‌های خدایی، یکی دیگر از ویژگی‌های جامعه آرمانی از نظر شهید است. شهید شهرام جعفری در فرازی از وصیت‌نامه‌اش بیان می‌کند: «... هدف از خلقت انسان‌ها فقط و فقط رسیدن به اوج انسانیت و خداگونه شدن است.»

شهید برای رسیدن به چنین آرمان شهری، در آثار خویش مؤلفه‌هایی را تعیین کرده‌اند که با آگاهی از آنها، نیل به آینده‌ای مطلوب و جامعه‌ای ایده‌آل تحقق می‌پذیرد. با بررسی آثار شهید و با احصاء و ترکیب کدهای دستورالعمل پژوهش مشخص شد که شهید ۱۳۹ بار به مقوله‌های رسیدن به جامعه آرمانی تأکید داشته‌اند که با تقلیل کدها، سه مؤلفه اساسی شاخص شد: ۱. عوامل سیاسی، ۲. عوامل اجتماعی، ۳. عوامل فرهنگی. عوامل فرهنگی نیز با ترکیب دو مقوله «عوامل اعتقادی» و «عوامل اخلاقی» مورد بررسی قرار گرفت.

مقوله‌های سیاسی که شهید برای رسیدن به جامعه آرمانی (عدالت‌محور و عقلانی) به آنها تأکید داشته‌اند، عبارت‌اند از: تبعیت از رهبری، توجه به اصل ولایت فقیه، حضور در صحنه‌های انقلاب، داشتن بصیرت سیاسی، پاسداشت حرمت شهید و اتحاد و انسجام ملی.

شهید پستی در وصیت‌نامه‌اش برای رسیدن به جامعه آرمانی و نجات حقیقی انسان بیان می‌کند: «از امام خمینی (روحی له الفداء) جدا نشوید، ولو جهانیان پشت در پشت در مقابله با او بایستند و به ستیز با او برخیزند. هر که او را دوست بدارد و ولایتش را بپذیرد، خدا را دوست داشته

و ولایت الهی را پذیرفته است... او چون کشتی نجات است و ماها چون غریق؛ هر کس بر این کشتی پناه برد، نجات می‌یابد و هر کس بدان پشت کند، هلاک می‌گردد.»

شهید رجبی نیز در فرازی از وصیت‌نامه خویش می‌نویسد: «از اختلافات پرهیزید... و امام را رها نسازید که رهبر همه به سوی نجات و فلاح است... به نغمه‌های شوم مزدوران بیرونی و درونی استعمار گوش فراندهید که امام فرمود: شیطان بزرگ آمریکاست. رمز پیروزی یادتان نرود، «وحدت» را حفظ کنید که با حفظ وحدت می‌توان کاخ‌های سبز، سرخ و سفید را لرزاند و در هم ریخت که وعده پیروزی نهایی نزدیک است. به خانواده شهدا احترام بگذارید که ما هر چه داریم، از اینها داریم.»

شهید جعفری حضور در انتخابات را رمز ماندگاری نظام الهی می‌داند و تلویحاً شرکت مردم در انتخابات را وظیفه آحاد جامعه بیان می‌کند: «...حاج آقا یکتایی را آگاه سازید که در انتخاب نماینده مجلس، رأی خودم را به (؟) می‌دهم.»

شهید قنبر ابراهیمی رمز پیروزی اسلام و نجات بشریت را در اطاعت از ولی فقیه می‌داند و سفارش می‌کند: «به گفته‌های امام امت، این ستون اسلام و منجی بشریت گوش فرادهید.»

مؤلفه اساسی دوم در راهبری به سوی جامعه آرمانی از دیدگاه شهدا، «مؤلفه اجتماعی» است. شهدا به خانواده به عنوان پاشنه آشیل جامعه و رکن اساسی آن توجه جدی دارند. لزوم احترام به بزرگ‌ترهای خانواده، توصیه به نگهداشت حرمت والدین و حلالیت‌طلبی از زحمات آنها کلیدواژه‌هایی است که در آثار این بزرگ‌مردان تاریخ نمود دارد. همچنین داشتن نظم در امور و حضور در مساجد از توصیه‌هایی است که با هدف داشتن جامعه‌ای ایده‌آل برای آیندگان داشته‌اند. شهید رجبی در بخشی از وصیت‌نامه‌اش، داشتن نظم و لزوم اتحاد اجتماعی و دوری از تفرقه را مورد تأکید قرار می‌دهد و می‌نویسد: «خاضعانه تقاضا مندم که نظم در کارها و تقوا را در پیش گیرید... از تفرقه پرهیزید که تفرقه بزرگ‌ترین سلاح دشمن است.»

شهید ابراهیمی لزوم احترام به والدین را با رضایت‌طلبی این گونه بیان می‌کند: «ای پدر! که مرا با بیچارگی و هزاران مشکل و با کارگری و عرق جبینت به درس گذاشته و آگاهم کردی؛ اجرت در پیش خداست؛ و ای مادر دلسوز که همیشه قلبت برایم می‌تپد... مرا حلال کنید.»  
عامل فرهنگی (مجموع عوامل اعتقادی و اخلاقی) مؤلفه مهمی است که برای رسیدن به

جامعه آرمانی، در آثار شهدا ۹۴ بار تکرار شده است. در آثار مکتوب و سیره عملی شهدا، خودشناسی و توجه به فضایل اخلاقی، خداشناسی، آخرت طلبی، شهادت طلبی، توجه به احکام دین و توسل به ائمه اطهار (علیهم السلام) از مقوله‌هایی هستند که جامعه عدالت‌محور و عقلانی را شکل می‌دهند.

در سرگذشت پژوهی شهید رکابعلی نظرزاده چنین آمده است: «اخلاق نیک رکابعلی موجب شده بود دوستان زیادی دور و برش جمع شوند؛ به طوری که اکثر دانش‌آموزان مدرسه او را یک الگوی اخلاقی برای خویش می‌دانستند و حتی دبیران شاغل در مدرسه نیز تحت تأثیر اخلاق پسندیده او قرار گرفته بودند.» ایشان در فرازی از وصیت‌نامه‌اش می‌نویسد: «بارخدا یا! به تو پناه می‌برم از نفسی که سیر نشود، از دلی که نه‌راسد و عملی که بهره ندهد و نمازی که فراز نگیرد و دعایی که شنیده نشود.»

شهید پستی، در بخشی از وصیت‌نامه‌اش می‌نویسد: «پس ای عزیزان! کمر همت را محکم ببندید و آستین بالا بزنید و زندگی را ارزیابی کرده و خود را بسنجید و ببینید که چه واقعیاتی را باور دارید... ای خفتگان! بیدار شوید که مرگ در کمین شما نشسته است... حساب‌هایتان را پاک کنید... بارهای گناه را با توبه سبک کنید... با صبر بر بلا یا و رضایت و اعتقاد به نظام احسن و عالم تقرب، به کمال مطلق می‌رسید.»

شهید رجبی در فرازی از وصیت‌نامه‌اش می‌نویسد: «از تهمت زدن و تجسس درباره همدیگر پرهیزید که خداوند تجسس‌کنندگان و تهمت‌زنندگان را دوست ندارد.» ایشان در دست‌نوشته‌اش لزوم رعایت حجاب، جست‌وجوی استقلال و آزادی در مکتب اسلام، غلبه بر نفس اماره و حق‌طلبی را از مؤلفه‌های فرهنگی بیان می‌کند: «خدا یا کمکم کن که بر این نفس اماره‌ام غالب شوم.»

شهید جعفری در توسل به ائمه (علیهم السلام) و شفاعت طلبی از آنان چنین بیان می‌کند: «به یاد امام مظلوم حسین (علیه السلام) زیارت عاشورا بخوانید و از خداوند تبارک و تعالی به حق حسین (ع) برایم طلب مغفرت کنید؛ باشد که حضرت اباعبدالله (علیه السلام) شفاعت‌مان کند.» شهید رکابعلی نظرزاده در فرازی از وصیت‌نامه‌اش به آخرت طلبی و پشت پا زدن به جاذبه‌های دنیا اشاره می‌کند و می‌نویسد: «این دنیا می‌خواهد ما را فریب دهد... اما تا آخرین توانم

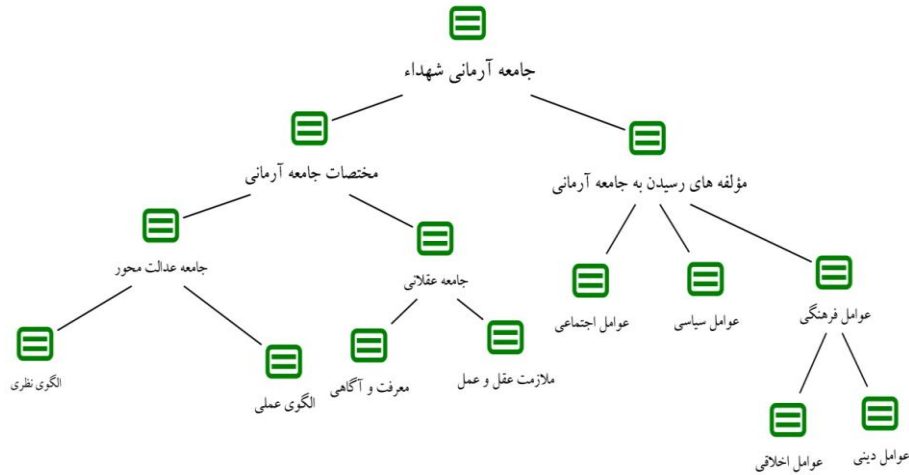
تلاش خواهیم کرد که آن را از خود دور سازم و از مولای متقیان علی (علیه السلام) درس بگیرم؛ همان طور که ایشان دنیا را سه طلاقه کرد» (جدول ۱ و ۲).

جدول ۱. آثار بررسی شده شهدا

نام و نام خانوادگی	تاریخ ولادت	تاریخ شهادت	محل تولد	محل شهادت
شهید عمران پستی	۱۳۳۸	۱۳۶۲/۱۲/۹	هشجین	پل طلائی
شهید خدمتعلی رجبی	۱۳۴۱	۱۳۶۲/۱۲/۷	هشجین	جزیره مجنون
شهید قنبر ابراهیمی	۱۳۴۲	۱۳۶۲/۸/۱۳	کرکزلو	کله قندی
شهید شهرام جعفری	۱۳۴۱	۱۳۶۲/۱۲/۸	نوده	جزیره مجنون
شهید رکابعلی نظرزاده	۱۳۴۴	۱۳۶۵/۱۲/۲۴	منامن	شلمچه

جدول ۲. فراوانی مؤلفه‌ها و مقوله‌های جامعه آرمانی در آثار شهدا

تعداد کد	جامعه آرمانی شهدا و مؤلفه‌های رسیدن به آن	
۱۱	الگوی نظری	جامعه عدالت‌محور
۱۵	الگوی عملی	
۱۶	معرفت و آگاهی	جامعه عقلانی
۱۲	ملازمت عقل و عمل	
۲۸	عوامل سیاسی	
۲۰	عوامل اجتماعی	
۲۷	عوامل اخلاقی	
۱۰	توجه به احکام دین	عوامل فرهنگی
۹	شهادت‌طلبی	
۱۵	آخرت‌طلبی	
۱۹	توسل به ائمه	
۱۴	خداشناسی	
	عوامل اعتقادی	
	مؤلفه‌های رسیدن به جامعه آرمانی	



شکل ۱. شمای کلی پژوهش خروجی نرم افزار MAXQDA

## نتیجه گیری

ترسیم جامعه آرمانی و ایده آل از دیدگاه هر شخص برآمده از هستی شناسی، معرفت شناسی و انسان شناسی اوست. همان گونه که در این پژوهش مشخص شد، هستی شناسی شهدا مبتنی بر مکتب اسلام و ارزش های انقلاب اسلامی به رهبری معمار کبیر انقلاب حضرت امام خمینی (ره) است. از چشم انداز شهدا، جامعه آرمانی جامعه ای است عدالت محور و عقلانی که شهروندان آن، با جامعه پذیری از فرهنگ عاشورا در مقابل ظلم تا پای جان می ایستند و کمال خود را در ایشار و شهادت طلبی جست و جو می کنند. داشتن خلق خدایی، ملازمت شور و شعور، توجه به ارزش های انسانی و داشتن سیرت الهی، از مشخصات جامعه آرمانی مدنظر شهداست. برای رسیدن به چنین جامعه ای، مقوله های «خودشناسی، خداشناسی، پذیرفتن ولایت معصومین و اولی الامر، حضور مسئولانه در صحنه های اجتماعی و سیاسی، توجه به خانواده، اتحاد و انسجام ملی، داشتن نظم در امور و بصیرت سیاسی» در آثار شهدا مورد تأکید قرار گرفته اند. با مطابقت نتایج این پژوهش با نتایج تحقیقات پیشین مشخص شد که یافته های این پژوهش با نتیجه پژوهش ربیعی و تمنایی (۱۳۹۲)، احمدی (۱۳۸۶) و ترکمن برده (۱۳۸۴) هم سویی دارد.

در مجموع در این پژوهش تلاش شد تا با بررسی آثار شهدا (وصیت‌نامه‌ها، دست‌نوشته‌ها و خاطرات نوشته‌شده از آنها در قالب سرگذشت‌پژوهشی)، جامعه آرمانی از دیدگاه سرداران شهید مشخص شود. نتایج یافته‌های پژوهش نشان داد که جامعه آرمانی در نظر شهدا، جامعه‌ای عدالت‌محور و عقلانی است که برای رسیدن به آن، توجه به مؤلفه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی (اخلاقی و اعتقادی) ضروری است.



## فهرست منابع

۱. احمدی، آذرشعاع (۱۳۸۶). راهکارهای احیای فرهنگ ایثار و شهادت. همایش آسیب‌شناسی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، دانشگاه مازندران.
۲. امام خمینی، روح‌الله (۱۳۸۵). *صحیفه نور* (دوره ۲۲ جلدی). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره) (چاپ و نشر عروج)، چاپ چهارم.
۳. آثار مکتوب (وصیت‌نامه، دست‌نوشته و سرگذشت پژوهی) شهید عمران پستی، بنیاد شهید استان اردبیل.
۴. \_\_\_\_\_ شهید خدمتعلی رجبی، بنیاد شهید استان اردبیل.
۵. \_\_\_\_\_ شهید رکابعلی نظرزاده، بنیاد شهید استان اردبیل.
۶. \_\_\_\_\_ شهید شهرام جعفری، بنیاد شهید استان اردبیل.
۷. \_\_\_\_\_ شهید قنبر ابراهیمی، بنیاد شهید استان اردبیل.
۸. ترکمن برده، مریم (۱۳۸۲). *تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدای دانش‌آموز شهرستان نیشابور*. پایان‌نامه کارشناسی.
۹. عمید، حسن (۱۳۸۰). *فرهنگ عمید*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۱۰. صبوری کزج، پرویز؛ صبوری کزج، جواد (۱۳۹۹). *تحلیل گفتمان وصیت‌نامه سرداران شهید شهرستان خلخال*. *دوفصلنامه مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر*، دوره ۴، شماره ۲.
۱۱. مطهری، مرتضی (۱۳۶۷). *سیری در سیره ائمه*. تهران: صدرا.
۱۲. مطهری، مرتضی (۱۳۸۰). *قیام و انقلاب مهدی*. تهران: انتشارات صدرا.
۱۳. مریجی، شمس‌اله (۱۳۸۶). *تبیین جامعه‌شناختی واقعه کرب و بلا*. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۱۴. ربیعی، علی و تمنایی، امیرحسین (۱۳۹۲). *تحلیل گفتمان وصیت‌نامه شهدای جنگ تحمیلی*. *مطالعات جامعه‌شناختی*. دوره بیستم، شماره ۲.
۱۵. زاهد بابلان، عادل؛ خالق‌خواه، علی (۱۳۸۹). *تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌ها و دست‌نوشته‌های شهدای دفاع مقدس استان اردبیل با تأکید بر فرصت‌ها، آسیب‌ها و راه‌کارهای تقویت فرهنگ ایثار و شهادت*.

۱۶. نظری، محمود؛ سرمدی، محمدرضا؛ فرج‌الهی، مهران و اسمعیلی زهره (۱۳۹۸). کشف مبانی فلسفی آموزه‌های تربیتی وصیت‌نامه شهدای دانشجوی دوران دفاع مقدس. *نشریه علمی پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*. سال ۲۷. دوره جدید. شماره ۴۴.
۱۷. نوین، حسین (۱۳۸۷). *سیری در وصایای شهدا*. تهران: انتشارات شاهد.
18. Frye, N. (1967). *Varieties of Literary Utopias, in Utopias and Utopian Thought*. Ed. Frank E. Manuel. Boston, MA: Beacon Press, London: Souvenir Press.
19. Shklar, Judith N. (1998). *The Political Theory of Utopia*. Chicago: University of Chicago Press.